

TURKIY TILLAR XALQ MAQOLLARI MATNIDA ONA VA ONALIK KONSEPTINING LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI

Yunusova Sayyoraxon Mo‘minjon qizi

Andijon shahar 46- maktab o‘qituvchisi

E-mail: Sa25051999@icloud.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22080299>

Annotatsiya: Ushbu maqolada turkiy tillarda onalik konsepti va onalik konseptining xalq maqollarida ifodalanishi yotirilgan. Onalikni ifodalovchi konseptlar va ularning lingvistik manzarasi semantik, kognitiv va lingvokulturologik jihatdan tahlilga tortilgan. Maqola tadqiqot maqsadi sifatida xalq maqollari orqali turkiy tillar tilshunosligidagi onalik konseptlarini o‘rganishga qaratilgan. Onalik konseptining til va madaniyat o‘rtasidagi munosabati ochib berilgan.

Ushbu tadqiqot natijalari o‘zbek va turk, turkman, ozar, qozoq, qirg‘iz xalq madaniyatida onalikni ifodalovchi konseptlarning ijtimoiy ahamiyatini tushunishga yordam beradi. Turkiy tillar tilshunosligida onalik konseptini o‘rganishga qaratilganligi bilan dolzarb hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: konsept, kognitiv yondashuv, onalik konsepti, maqollar, lingvistika, lingvokognitiv, lingvokulturologiya

Аннотация: В данной статье рассматривается концепт материнства в тюркских языках и его репрезентация в народных пословицах. Концепты, выражающие материнство, а также их языковая картина мира анализируются с семантической, когнитивной и лингвокультурологической точек зрения. Основной целью исследования является изучение концептов материнства в тюркском языкознании посредством анализа народных пословиц. В работе также раскрывается взаимосвязь языка и культуры в концептуализации материнства.

Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию социальной и культурной значимости концептов, репрезентирующих материнство, в узбекской, турецкой, туркменской, азербайджанской, казахской и кыргызской народных культурах. Актуальность исследования обусловлена его направленностью на изучение концепта материнства в тюркском языкознании, а также его анализом с позиций взаимосвязи языка, когнитивных процессов и культуры.

Ключевые слова: концепт, концепт материнства, когнитивный подход, народные пословицы, паремиология, тюркские языки, лингвистика, лингвокогнитивистика, лингвокультурология, языковая картина мира.

Annotation: This article examines the concept of motherhood in Turkic languages and its representation in folk proverbs. The concepts expressing motherhood and their linguistic worldview are analyzed from semantic, cognitive, and linguocultural perspectives. The primary aim of the study is to investigate the concepts of motherhood in Turkic linguistics through the analysis of folk proverbs. The study also explores the relationship between language and culture in the conceptualization of motherhood.

The findings of this study contribute to a better understanding of the social and cultural significance of concepts associated with motherhood in the Uzbek, Turkish, Turkmen, Azerbaijani, Kazakh, and Kyrgyz folk cultures. The relevance of the study lies in its focus on the concept of motherhood within Turkic linguistics and its analysis through the interconnected perspectives of language, cognition, and culture.

Keywords: concept, cognitive approach, concept of motherhood, proverbs, linguistics, linguocognition, linguoculturology.

Maqollar — xalq og‘zaki ijodining qadimiy, ixcham va chuqur mazmunga ega janrlaridan biri bo‘lib, hayotiy tajriba, axloqiy me‘yorlar, o‘dab-axloq, dunyoqarash va turmushga oid umumlashgan fikrni ifodalaydi. Ular asosan ikki qismlik, qisqa, qofiyali va ritmik shaklda bo‘ladi.

1. Maqolning asosiy xususiyatlari:

Ixchamlilik – maqollar odatda bir yoki ikki misradan iborat bo‘ladi.

Hikmatli mazmun – hayotiy tajribadan kelib chiqqan umumlashma fikrni o‘z ichiga oladi.

Obrazlilik – majoz, tashbih, ramzli ifodalar orqali fikr bildiradi.

Didaktiklik – odatda axloqiy, tarbiyaviy, oʻrgatuvchi xarakterga ega.

Qofiyadorlik va ohangdorlik – maqollar ritmik va yodda saqlash uchun qulay tuzilgan.

2. Maqollarning vazifalari:

Tarbiyaviy – axloq-odob, insoniylik, halollik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni targʻib qiladi.

Estetik – tilda goʻzallik, ifoda kuchi yaratadi.

Didaktik – oʻquvchilarga hayotiy saboq beradi.

Ijtimoiy – xalq dunyoqarashi, urf-odatlarini, qadriyatlarini aks ettiradi.

Kommunikativ – nutq jarayonida fikrni taʼsirli yetkazish vazifasini bajaradi.

3. Maqollar va boshqa janrlar:

Maqol va matal: Matallar koʻproq kinoya, istehzo bilan aytiladi, maqollar esa jiddiy va axloqiy mazmunga ega.

Maqol va aforizm: Aforizm adabiy-badiiy shaklda boʻlsa-da, maqollar xalq orasida yuzaga kelgan va koʻproq ommaviydir.

Maqollar va folklor: Maqollar xalqning ogʻzaki ijodi mahsuli sifatida folklor tarkibiga kiradi.

4. Maqollarni tasniflash:

Mazmuniga koʻra: axloqiy, ijtimoiy, mehnatga oid, oila, doʻstlik, ilmga oid va boshqalar.

Shakliga koʻra: bir qismlik, ikki qismlik (shartli va natijaviy), dialog shaklidagi maqollar.

Maqollar – xalq donishmandligi, hayotiy tajriba va milliy tafakkurning qisqa, ammo chuqur ifodasidir. Ular nafaqat ogʻzaki nutqda, balki badiiy adabiyotda ham obrazni chuqurlashtirish, gʻoyani kuchaytirish vositasi sifatida keng qoʻllaniladi. Shu sababli, maqollar tilshunoslik, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida oʻrganilishga loyiq muhim lingvokulturologik birliklardir.

Bolani qoʻli shilinsa onani koʻngli shilinadi.

Ona allasi dunyoni tebratar.

Onaga berma baho, Ona oʻzi bebaho.

Oʻzbek xalq maqollari orasida ona toʻgʻrisidagi maqollar talaygina. Ularning barchasi mehr – muhabbat, sadoqat, matonat ramzi sifatida ayollarni, onalarni taʼriflaydi. Maqollarda onalarning farzandiga boʻlgan mehri, yurtga boʻlgan sadoqati aks ettiriladi.

Ona oilaning asosiy tayanchi, u bola tarbiyasida muhim rol oʻynaydigan inson hisoblanadi. Oʻzbek madaniyatida onalik, odatda, qadr-qimmat va hurmat bilan bogʻliq boʻlib, ona sifatida ayollarning jamiyatdagi oʻrni va ahamiyati beqiyos.

Shuningdek, onalik, faqatgina oʻz farzandlariga emas, balki jamiyatga nisbatan ham masʼuliyatni anglatadi, bu esa onalarning taʼsirini kengaytiradi. Oʻzbek anʼanalari va qadriyatlarida onaning roli va ahamiyati yuksak baholanadi. Onalik konsepti insoniyat tarixida muhim ahamiyatga ega boʻlib, u nafaqat biologik ona boʻlish, balki tarbiyalash, parvarish qilish va hissiy bogʻlanish jarayonini ham oʻz ichiga oladi.

Konsept mental tuzilishga ega boʻlib, insonlarning ongida bir-biriga oʻxshamagan turli xil tushuncha va soʻzlar bilan birga saqlanib turadi. Onalik va ona konspekti bilan bogʻliq soʻzlar ham oʻzbek tilida mehribon, jannatim, xokisor, duogoʻy, mushtipar, ona vatan, ona yer, aziz, moʻtabar ayol, turk tilida esa cennetim, fedakar, diregim, sultanim, emek, fedakar, shekatlim, sabirli kabi soʻzlar bilan assotsiativ bogʻliqlikni yuzaga keltiradi. Ushbu bogʻliqliklarni oʻzbek, turkman, tojik, turk, ozarbayjon, qirgʻiz, qozoq va boshqa turkiy tillardagi maqollar orqali koʻrib chiqamiz.

Oʻzbek tilida: Ona kabi yor, vatan kabi diyor boʻlmas.

Turk tilida : Ana gibi yar, vatan gibi diyar olmaz.

Ozarbayjon tilida: Ana kimi yar olmaz – vətən kimi dövlət-var.

Ushbu maqollar ona va onalik konseptining vatan tushunchasi bilan bir maʼnoda kelishini koʻrishimiz mumkin. Barcha turkiy xalqlarda onaning va vatanning inson hayotidagi beqiyos ahamiyatini ifodalaydi. Maqolarda koʻrsatilganidek, ona va vatan – insonning eng aziz va qadrlı boyliklaridir. Hech narsa, hatto eng yaqin doʻst yoki eng yaxshi joy, onaning mehrini va vatanning muhabbatini oʻrnini bosolmaydi.

Oʻzbek tilida: Ona - uyning tayanchi.

Turk tilida : Ana evin diregidir.

Qozoq tilida: Anasyz üi — panasyz.

Yuqorida keltirilgan matnlarda onalik konseptining tayanch, suyanch, tirgak, himoya kabi maʼnolarni bildiradi.

O‘zbek tilidagi maqol onaning oiladagi asosiy va muhim rolini ifodalaydi. Tayanch so‘zi biror narsaning mustahkam asosi yoki tayanch nuqtasi degan ma‘noni anglatadi. Ona, o‘z farzandlari uchun nafaqat jismoniy, balki ma‘naviy tayanch bo‘lib, ularning tarbiyasiga, rivojlanishiga va xulqiga ta‘sir qiladi. Shuningdek, uyda ona bo‘lmasa, oilaning tinchligi va barqarorligi buzilishi mumkin, chunki ona oilaning haqiqiy jipsligi va qulayligini ta‘minlaydi.

Turk tilidagi maqolda ham onaning oiladagi o‘rni ta‘kidlanadi. Direk so‘zi, uy qurilishida poydevor yoki ustun bo‘lib, binoning asosi va mustahkamligini ta‘minlaydi. Shunday qilib, ona, oilaning ustuni sifatida, uning barqarorligi va farovonligi uchun muhim ahamiyatga ega. Ona oilaning ruhi, asosiy tayanchi, shuning uchun onasiz uy, ustunlarsiz bino kabi bo‘ladi.

Qozoq tilida keltirilgan maqol ham o‘xshash ma‘noni anglatadi. Panasyz so‘zi panohsiz, himoyasiz degan ma‘noni bildiradi. Bu maqol onaning o‘rni oiladagi himoya, yaxlitlik va farovonlikni ta‘minlashda ahamiyatli ekanligini ko‘rsatadi. Agar uyda ona bo‘lmasa, u oilaning himoyasiz bo‘lishini bildiradi, chunki ona o‘z farzandlari uchun himoya va mehrning manbaidir.

Uch tilda berilgan maqollar barcha turkiy tillarda onaning oila va uyda mustahkam asos, tayanch va himoya bo‘lishini ta‘kidlaydi. Ona o‘z farzandlariga nafaqat sevgi, balki barqarorlik va xavfsizlikni ham ta‘minlaydi. Maqollar, shuningdek, onasiz oilaning haqiqiy farovonlik va baxtga erisha olmaydiganligini ifodalaydi.

Ma‘lumki, turkiy xalqlar madaniyati, urf- odati bir-biriga yaqin. Barcha turkiy xalqlarda ona va qiz munosabati borasida o‘xshash qarashlar mavjud. Shu jihatlari turkiy xalqlar maqollarida ham o‘z ifodasini topgan.

O‘zbek tilida: Onasini ko‘rib, qizini ol. Onasiz qiz — qiz emas. Qizi borning nozi bor.

Qozoq tilida: Anasyz qiz — qiz emes. Qizi bardıy nazy bar.

Ozərbayjon tilida: Anasına bax qızını al, qırağına bax bezini al.

Bu maqollar tilshunoslikda ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni ifodalovchi va farzand tarbiyasining ahamiyatini ta‘kidlovchi misollar sifatida tahlil qilinadi. Onaning o‘rni ko‘p madaniyatlarda (shu jumladan turkiy tillarda) markaziy rolgga ega bo‘lib, uning tarbiyaviy va axloqiy ta‘siri farzandning kelajagiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Qiz farzandning tarbiya topishi va hayoti davomida otadan ko‘ra ona muhim sanaladi. Ona qizi uchun, nafaqat, onalik maqomida, balki sirdosh, dugona rollarini ham bajaradi.

Onalik konsepti barcha tillarda muqaddas va hurmatga sazovor bo‘lib, oila ichidagi o‘zaro munosabatlarda, ayniqsa farzandning tarbiyasida, ona asosiy mas‘uliyatni o‘z zimmasiga oladi.

Onalik konsepti O‘zbek tilida chuqur ma‘noga ega bo‘lib, u faqat biologik ona bo‘lish bilan cheklanmaydi. Onalik – bu farzandni tarbiyalash, ularga mehr-muhabbat, sabr-toqat va mas‘uliyat bilan yondashish jarayonidir.

Yuqoridagi maqollarda ona konseptining ona vatan, uy, tug‘ilgan yurt, ona yer kabi ma‘nolari keltirilgan. Bu bog‘liqlik odamlarning o‘z vataniga, madaniyatiga va urf-odatlariga bo‘lgan muhabbatini ifodalaydi. Ona yurt – bu har bir insonning kelib chiqishi, tarbiyasi va hayotining asosiy qadriyatlari demakdir.

Onalik konsepti turkiy tillarda ko‘plab diniy mavzular bilan bog‘liq maqollarni o‘z ichiga oladi, chunki onalik, o‘zbek, turk, qozoq, qirg‘iz va boshqa turkiy xalqlarda faqat ijtimoiy emas, balki diniy jihatdan ham juda ulug‘lanadi.

Quyida turli turkiy tillarda onalik va din bilan bog‘liq maqollarni ko‘rib chiqamiz:

1. O‘zbek tilidagi maqollar:

Ona suti jannatga yo‘l.

Bu maqol, onaning o‘zi bergan mehr-shafqati, tarbiyasi va suti jannatga olib borishini ta‘kidlaydi.

Hadisda ham *Ona oyog‘ining ostida jannat* degan ma‘no mavjud.

Onaning duosi qabul bo‘ladi.

Onaning duosi, musulmonlikda, haqiqatan ham kuchli va qabul qilinadigan duolardan hisoblanadi.

Bu maqol onaning diniy ahamiyatini ko‘rsatadi.

2. Turk tilidagi maqollar:

Ananın duası geri çevrilmez.

Bu maqol, onaning duosi qabul bo‘lishini, uning qalbidan chiqadigan so‘zlar Alloh tomonidan eshitilishini anglatadi. Islomda onaning duosi ajrini olish uchun muhim hisoblanadi.

Ana duası, Cennet kapısını açar.

Ona duosi jannat eshigini ochadi. Bu maqol musulmonlikda onaning roli va duosining ahamiyatini ko‘rsatadi. Hadisda *Onaning duosi jannatga yo‘l ochadi* degan ma‘nolar mavjud.

3. Qozoq tilidagi maqollar:

Ана – жер бетінің жәннаты.

Bu maqol, musulmon madaniyatida onaning o‘rni va ulug‘ligini ta’kidlaydi. Hadisda, onaning muqaddasligi va uning roli jannat bilan taqqoslanadi.

Ана жүрегінің жарқырағаны Құдайға жақын.

Bu maqol, onaning qalbi va uning mehr-muhabbati, Allohning sevgisi bilan yaqinligini ifodalaydi.

4. Ozarbayjon tilidagi maqollar:

Anası olmayanın duası kabul olmaz.

Bu maqol, onaning duosi qabul qilinmaydi degan diniy tushunchani anglatadi. Onaning duosi, xususan musulmonlikda juda qadrlı hisoblanadi va uning ibodatlari Alloh tomonidan eshitiladi.

Ana duası, Allahın rahmetidir.

Bu maqol, onaning duosining Allohning rahmati va barakasi bilan birga bo‘lishini bildiradi. Islomda onaning duosi kutilgan javobni olishda muhim omil hisoblanadi.

5. Qirg‘iz tilidagi maqollar:

Анасынын дуосу – Аллахтын кулу.

Bu maqol, onaning duosining diniy ahamiyatini va uning Allohga bo‘lgan yaqinligini ifodalaydi. Hadisda ham onaning duosi juda e’tiborga loyiq deb aytilgan.

Анасүткөжегенбала, жәннәткэбарат.

Bu maqol, onaning suti jannatga olib borishini bildiradi, va musulmonlikda ona uchun katta hurmat borligi ko‘rsatiladi.

Yuqorida turkiy tillarda ona va onalik konsepti diniy maqollarda duogo‘y, xokisor, muqaddas kabi ifodalanadi. Bu maqollar onaning dunyodagi roli va ahamiyatini, uning duosining qadrini va Allohning rahmatiga yaqinligini ta’kidlaydi. Onaning roli har bir musulmon mamlakatda va madaniyatda ulug‘lanadi, chunki u bolalarning tarbiyasidagi muhim shaxs va oilaning mustahkam tayanchidir. Diniy maqollar ona va uning mehr-shafqatiga bo‘lgan chuqur hurmatni, uning haqiqiy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Onalik konseptining sabrli, mehribon, tarbiyalovchi sifatleri quyidagi maqollarda o‘z aksini topgan:

1. Turk tilida. Annenin sabrı dağdan yüksektir. Ana sabır ve merhametin kaynağıdır. Ananın sabrı, çocuğun geleceğini şekillendirir.

2. O‘zbek tilida. Onaning sabri tog‘dan balanddir. Ona sabrning, mehrning manbaidir.

3. Qozoqtilida. Ана сабыр менен бала тарбиялайды. Ана деген сүйіспеншілік пен сабырдың ең үлкен үлгісі.

4. Turkman tilida. Ana sabr bilen balasini ulaldyrar. Ana – balanyň iň gowy terbiýeçisi.

O‘zbek va boshqa turk tillar bir til oilasiga mansub tillar hisoblanganligi sababli bu millatlarning madaniyati, dini, e’tiqodi, tili o‘xshash bo‘lgani uchun ushbu tillarda onalikni ifodalovchi konseptlarning ifodalanishi ham bir-biriga yaqin.

Turkiy tillardagi xalq maqollarida Onalik konseptining quyidagi jihatlari e’tiborlidir:

1. Biologik va hissiy jihatlari. Onalik - bu nafaqat farzand tug‘ish, balki ularni tarbiyalash va hissiy qo‘llab-quvvatlashdir.

2. Mas’uliyat. Ona farzandining rivojlanishi, tarbiyasi va shaxsiyati uchun mas’uldir. Bu mas’uliyat hayotning har tomonida aks etadi.

3. Madaniy ahamiyat. Har bir madaniyatda onalik alohida e’tiborga ega. O‘zbek va turk madaniyatlarida ham onalarga nisbatan yuqori hurmat va qadr-qimmat mavjud.

4. Tarbiya va an’analar. Onalar o‘z farzandlariga milliy qadriyatlar va an’analarni yetkazishda muhim rol o‘ynaydi.

5. Jamiyatdagi roli. Onalik nafaqat oilada, balki jamiyatda ham ijtimoiy mas’uliyat va mehnatni anglatadi.

Xulosa. Onalik konsepti insonning hayotida va jamiyatda muhim o‘rin tutadi, chunki u avlodlar o‘rtasidagi bog‘lanishni mustahkamlaydi va jamiyatni shakllantiradi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, onalik konsepti ongda turlicha voqelanadi. Ona va onalik konseptini maqollardan misollar keltirish orqali kognitiv, semantik va lingvokulturologik jihatdan tahlildi. Misollardan ma’lum bo‘ldiki, ushbu konseptga doir assotsiativlar kengligi bois, unga nuqtiiy vaziyat, muhitdan kelib chiqqan holda yondashish zarur bo‘ladi. Shularni e’tiborga olgan holda, onalik konseptni tahlil qilishda, til va madaniyatni uzviy bog‘liqligini ko‘rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aksoy, Ö. A. (1995). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İnkilâp Kitabevi, İstanbul.
2. Dilçin, D. (2018). Edebiyatımızda Atasözleri, Türk Dil Kurumu Yayınları. 751, 3.bsk. Ankara.
3. Ergashev, R. (2023). *Kognitiv lingvistika: nazariya va amaliyot*. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.
4. Iskandarova, M. (2021). *Lingvomadaniyatshunoslik va uning tadqiqot usullari*. Andijon: Andijon Davlat Universiteti.
5. Kadyrova, N. (2015). *Madaniyat va til: o‘zaro ta’sir*. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.
6. Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
7. Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford: Stanford University Press.
8. Shomurodova, S. (2019). *O‘zbek tilshunosligida madaniy konseptlar: masalalar va yechimlar*. Farg‘ona: Farg‘ona Davlat Universiteti.
9. Vereshchagin, E. M., & Kostomarov, V. G. (1990). *Linguistic Landscape: Theoretical and Practical Aspects of Linguistic Personality*.